

VISIE OP ORTHODOX - KATHOLIEKE RELATIES IN EUROPA

Wanneer we kijken naar de ontwikkelingen in de betrekkingen tussen de Rooms-Katholieke Kerk enerzijds en de Oosters-Orthodoxe Kerken anderzijds, valt allereerst op dat zij naar elkaar toe aan het groeien zijn. Deze op zichzelf verheugende ontwikkeling behoeft echter enkele kanttekeningen, die dit positieve beeld toch weer wat doen verbleken. De reden daarvan is geheel op het conto van de Oosters-Orthodoxe Kerken te schrijven. Ik kom hier straks nog op terug. Ik ben van plan eerst iets over de betrekkingen tussen beide kerken in het algemeen te zeggen, en dan ook in te gaan op de specifieke Nederlandse situatie.

Een flink aantal decennia terug – ik kom zelf uit de eerste helft van de vorige eeuw, dus neem een flinke stap terug – kon de houding van de Rooms-Katholieke Kerk t.a.v. de Orthodoxe Kerken in het ideële geval vergeleken worden met die van een kloek t.a.v. haar kuikens. De Rooms-Katholieke Kerk zocht de hereniging met de Orthodoxe Kerken onder het motto: alles veilig onder “Rome”. Namen van Rooms-Katholieke organisaties als “Apostolaat der Hereniging” waren ook in Nederland gangbaar, en drukten dit streven dus onmiskenbaar in hun naam uit.

Rondom en met het Tweede Vaticaans Concilie werd dit model, waaruit toch een zeker superioriteitsgevoel van de Rooms-Katholieke Kerk sprak, losgelaten. De Oosters-Orthodoxe Kerken werden door de Rooms-Katholieke Kerk voortaan als zusterkerk beschouwd.

Goed... Ik herinner mij dat ik in de jaren negentig van de vorige eeuw in Hoepertingen (Belgisch-Limburg) een lezing mocht houden voor de Nederlandstalige tak van de Belgische Bisschoppenconferentie over de relaties tussen de Russisch-Orthodoxe Kerk en de Rooms-Katholieke Kerk in Rusland. In die tijd waren die verhoudingen ronduit moeizaam. De Russisch-Orthodoxe Kerk beschuldigde de Rooms-Katholieke Kerk van proselitisme, zieltjeswinnerij in Rusland, wat m.i. sterk overtrokken, zo niet volledig misplaatst was, al moet gezegd worden dat het optreden van de leiding van de Rooms-Katholieke Kerk in Rusland af en toe tamelijk ongelukkig was. De grootste blunder in die tijd wil ik u niet onthouden: de naamgeving van het bisdom in het Oosten van Rusland, toen de Rooms-Katholieke Kerk besloten had om, net zoals gebruikelijk is in de Russisch-Orthodoxe Kerk, voor een diocees twee steden- of gebiedsnamen te gebruiken, dus metropoliet, aartsbisschop of bisschop van A en B, bijv. van Volgograd en Kamyšin, of van Novosibirsk en Berdsk. Zo werd volgens dit stramien het Rooms-Katholieke bisdom van Irkoetsk en Karafuto gevormd. Dat klinkt wellicht goed, maar jammer genoeg bleek men daarbij waarschijnlijk een atlas uit de jaren dertig van de vorige eeuw uit de kast te hebben

getrokken, want Karafuto is de officiële, Japanse naam van Sachalin tijdens de Japanse bezetting van het eiland na de Russisch-Japanse oorlog van 1904-1905 tot het einde van de Tweede Wereldoorlog in 1945... U kunt zich de reactie van de Russen, ook buiten de Russisch-Orthodoxe Kerk, waarschijnlijk wel voorstellen.

Enfin, een van de vragen die mij toen in Hoepertingen door een van de deelnemers werd gesteld behelsde precies de kwestie van de Oosters-Orthodoxe Kerken als zusterkerk. De vraag luidde waarom de Oosters-Orthodoxe Kerken op haar beurt niet besloten hadden de Rooms-Katholieke Kerk eveneens “zusterkerk” te noemen. Mijn antwoord was dat de structuur van de Oosters-Orthodoxe Kerken dit wat lastig maakt. De Oosters-Orthodoxe Kerken zijn geen organisatorische eenheid. De Russisch-Orthodoxe Kerk beschouwt de Servisch-Orthodoxe Kerk als haar zusterkerk, net zoals de Georgisch-Orthodoxe Kerk de Roemeens-Orthodoxe Kerk als haar zusterkerk ziet. De term “zusterkerk” is bij de Orthodoxen dus al vergeven, en slaat op de andere, autokefale Orthodoxe kerken. Ik kreeg de lachers op mijn hand toen ik daaraan toevoegde dat ik betwijfelde of het de onderlinge verstandhouding ten goede zou komen, indien de Oosters-Orthodoxe Kerken plechtig zouden verklaren de Rooms-Katholieke Kerk voortaan als “nichtenkerk” te beschouwen.

Maar goed, de contacten zijn momenteel zonder meer goed. Dat is zonder meer een feit, waarover we ons mogen verheugen. Laat ik nu verder gaan met de opmerking die ik in het begin maakte, dat er wel enkele kanttekeningen geplaatst moeten worden, die dit gunstige beeld wat doen verbleken: de toenadering tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de Oosters-Orthodoxe Kerken kan moeilijk losgezien worden van het conflict dat tussen het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel enerzijds en het Patriarchaat Moskou anderzijds is ontstaan. De reden zal de meesten van u bekend zijn: de inmenging van het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel in het kerkelijk leven van de Oekraïne. Binnen het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel lijkt men bovendien de positie van de Oecumenisch Patriarch te hebben aangepast. Eeuwenlang was het gebruikelijk hem als “primus inter pares” – de eerste onder zijn gelijken – te beschouwen, en iedereen leek daar gelukkig mee. Een paar jaar geleden ontstonden er binnen het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel andere geluiden: de positie van de Oecumenisch Patriarch zou veeleer die van een “primus sine paribus” – de eerste zonder gelijken – zijn. Metropoliet Kallistos van Diocleia, een Brits hiërarch van het Oecumenisch Patriarchaat, die als een gezaghebbend theoloog geldt, heeft er herhaaldelijke malen op gewezen dat de balans tussen de begrippen “eenheid”, “primacy” enerzijds en “conciliariteit”, “synodaliteit” anderzijds bewaard moet blijven. Zo stelde hij in zijn lezing op de Internationale Theologische Conferentie “Panorthodoxe Eenheid en Synodaliteit”, gehouden van 9 tot en met 12 januari 2019

in Iași (Roemenië): tussen de Primaat en zijn medebisschoppen moet een wederkerige relatie zijn, zoals de 34^e Apostolische Canon duidelijk maakt. – De bisschoppen van elke natie moeten degene erkennen die de eerste onder hen is, en hem als hun hoofd beschouwen, en niets van belang doen zonder diens toestemming; maar ieder mag alleen datgene doen wat zijn eigen parochie betreft, en de plaatsen die daartoe behoren. Maar laat degene (die de eerste is) ook niets doen zonder de toestemming van allen; want zo zal er eenstemmigheid zijn, en zal God verheerlijkt worden door de Heer in de Heilige Geest.

Daarna wees Metropoliet Kallistos op datgene wat Jezus tegen zijn leerlingen gezegd heeft: “Wie van jullie de belangrijkste wil zijn, zal de anderen moeten dienen., en wie van jullie de eerste wil zijn, zal jullie dienaar moeten zijn” (Mt. 20:26-27). Zo is ook een van de titels van de Paus van Rome “servus servorum Dei” – de dienaar van de dienaren Gods – een titel die Orthodoxen onmiddellijk aanspreekt. En Metropoliet Kallistos vervolgde: Deze zelfde titel kan worden toegepast op iedere primaat in de Kerk.

We zien momenteel binnen de Rooms-Katholieke Kerk en het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel als het ware twee tegenstrijdige bewegingen, die de toenadering versnellen, mits men op tijd stil weet te houden en elkaar weet vast te grijpen. Je moet er niet aan denken wat er gebeuren zou als beide bewegingen te ver zouden doorschieten, en elkaar zouden gaan kruisen! In de Rooms-Katholieke Kerk werkt de primaat, de Paus van Rome, onmiskenbaar aan een vergroting van de conciliariteit binnen zijn Kerk, terwijl binnen het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel de conciliariteit bemoeilijkt wordt door het accentueren van de unieke positie die de Oecumenisch Patriarch meent in te nemen. Het onlangs gestarte synodale proces in de Rooms-Katholieke Kerk tracht zoveel mogelijk kerkleden bij de Kerk te betrekken, het Oecumenisch Patriarchaat ziet kans met zijn eigenzinnig beleid de meeste Orthodoxe Kerken de gordijnen in te jagen. De hoofdrolspelers binnen deze controverse, de Oecumenisch Patriarch van Constantinopel en de Patriarch van Moskou en geheel Rusland, hebben beide hun contacten met het hoofd van de Rooms-Katholieke Kerk geïntensiveerd. Hoewel er naar verluidt geen directe plannen zijn voor een tweede ontmoeting tussen Paus Franciscus van Rome en Patriarch Kyrill van Moskou, wordt in Moskou wel gezegd dat eraan gewerkt wordt, waarbij opgemerkt wordt dat de eerste ontmoeting in Havanna ook pas aangekondigd werd, kort voordat deze zou plaats vinden. Beide Patriarchen achten het nuttig in deze situatie de contacten met Rome te optimaliseren.

De kwestie van zeggenschap, jurisdictie, autoriteit – of zullen het toch maar gewoon macht noemen? – blijkt momenteel de belangrijkste rol te spelen, zowel tussen de verschillende

Orthodoxe “zusterkerken”, die onderling soms behoorlijk gebrouilleerd zijn, als tussen de Orthodoxe Kerk en de Rooms-Katholieke Kerk. De theologische dialoog wordt in bepaalde gremia zeker nog gevoerd, maar theologische verschillen schijnen niet langer echt een belemmering voor de eenheid te zijn. Verder is het goed te benadrukken dat verschil in ritens nooit een probleem heeft gevormd voor de eenheid binnen de Kerk, afgezien van een bedenkelijke uitzondering, kort voor het Grote Schisma. Toen was het verbod op het gebruik van ongedesemd brood voor de Eucharistieviering in de Latijnse kerken te Constantinopel, ingesteld door Patriarch Michaël Cerularius in 1052, een reactie op de verplichting die de Noormannen in Byzantijns Italië de Grieken daar oplegden om Latijnse gebruiken in te voeren. Deze gebeurtenissen zijn echter in tegenspraak met het eeuwenlang probleemloos naast elkaar bestaan van verschillende ritens. Hoe het ook zij, de Oecumenisch Patriarch van Constantinopel zinspeelde er recentelijk op dat de eenheid met de Rooms-Katholieke Kerk wellicht eerder een feit kan zijn dan velen denken.

Hoe zou die eenheid er dan uit moeten gaan zien? Het is altijd leuk je dat af te vragen. Mij heeft een ontmoeting in Belgrado eind jaren tachtig van de vorige eeuw aan het denken gezet. Na de viering van de Liturgie in de kathedraal daar zou een van de docenten van de Theologische Faculteit, vader Atanasije Jevtić – die later bisschop zou worden, eerst van Banat en daarna van Zahumlje en Hercegovina, en die onlangs aan de besmetting met het coronavirus is overleden – een gesprek hebben met ons, een groepje theologiestudenten. Daarin vertelde hij dat hij net terug was uit Macedonië, waar hij met priesters van de Macedonisch-Orthodoxe Kerk had gesproken en met hen de Liturgie had gevierd. Ik drukte mijn verbazing hierover uit. Er was toch een schisma tussen de Servisch-Orthodoxe Kerk en de Macedonisch-Orthodoxe Kerk? Vader Atanasije nuanceerde dit. Een volledige eenheid was er inderdaad niet meer. Op het niveau van de bisschoppen waren er geen concelebraties meer, maar op het niveau van de priesters wel. Sterker nog, de bisschoppen gaven hun volle zegen aan dergelijke concelebraties! Mij schoot te binnen dat de omgekeerde weg hiervan dan ook heel mooi gebruikt zou kunnen worden wordt het bereiken van de eenheid: De Paus van Rome en de hoofden van de Orthodoxe Kerken nodigen hun beminde gelovigen die niet tot de geestelijkheid behoren, uit om aan de diensten in elkaars kerken deel te nemen en in de Eucharistievieringen de H. Communie te ontvangen. De volgende stap, waarbij diakenen en priesters aan elkaars diensten zouden gaan deelnemen is wat gecompliceerder, zeker op het praktische vlak. De meeste van onze rooms-katholieke broeders zullen immers nog wel het nodige huiswerk te maken hebben, alvorens zij op geordende wijze aan de Liturgie van de H. Johannes Chrysostomus zouden kunnen deelnemen. Maar het is weinig waarschijnlijk dat deze tweede stap zeer snel na de eerste gezet zal

worden, dus die tijd is er wel. Over de derde stap: een concelebratie van alle hoofden van de autokefale Orthodoxe kerken met de Paus van Rome in de Sint-Pieter aldaar, kan men alleen nog maar dromen... Maar goed, hopelijk heb ik u met deze beelden een aanlokkelijke mogelijkheid geschilderd.

Nu nog wat over de situatie in Nederland. Net als de verhoudingen tussen Rooms-Katholieken en Protestanten lijken mij die tussen Rooms-Katholieken en Orthodoxen in Nederland beter dan gemiddeld elders in de wereld. Zonder twijfel zullen de grootste problemen tussen Rooms-Katholieken en Orthodoxen voorkomen op het grensvlak tussen de Westerse en Oosterse Kerken: voormalig Joegoslavië, Roemenië, de Oekraïne / Oost-Polen en Rusland. Daar hebben zich in de loop van de geschiedenis nogal wat gewelddaden voorgedaan tussen gelovigen van beide kerkfamilies, en is het oud zeer zeker nog niet verdwenen, veelal omdat het eeuwenlang zorgvuldig is gekoesterd.

In Nederland zijn de contacten tussen Rooms-Katholieken en Orthodoxen al decennia goed. Veel Orthodoxe parochies in Nederland hebben haar eerste huisvesting te danken aan de welwillende medewerking van een Rooms-Katholiek parochiebestuur. Pas nadat men kortere of langere tijd gebruik had gemaakt van deze aangeboden gastvrijheid kon een Orthodoxe parochie het aan om een kerkgebouw aan te schaffen of over te nemen. Verder heeft de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland steeds veel gedaan om de rijke Traditie van de Oosterse Kerken onder de aandacht van het Nederlandse publiek te brengen. Dat daarbij ook de “eigen”, met Rome geünieerde Kerken, niet werden vergeten, mag duidelijk zijn, en zij haar vanuit Orthodox standpunt ook vergeven. De groei van het aantal Orthodoxe parochies in Nederland gedurende de afgelopen decennia heeft er ook toe geleid dat de Orthodoxen in Nederland zich geleidelijk bewust werden van hun verantwoording binnen kerkelijk Nederland. In 1980 werd de Vereniging van Orthodoxen “H. Nikolaas van Myra” opgericht, een lekenorganisatie die aanvankelijk de zegen van slechts enkele Orthodoxe bisschoppen had, maar later vrijwel door het gehele Orthodoxe episcopaat dat parochies en kloosters in Nederland had, werd gesteund. De Vereniging werd gastlid van de Raad van Kerken in Nederland – lid worden kon niet omdat de Vereniging geen Kerk was – later ook van het CIO, het contactorgaan van de kerken met de rijksoverheid, en was verder bezig om de sfeer tussen de verschillende Orthodoxe jurisdicties binnen Nederland te verbeteren. En dat was zeker een nuttige zaak, en eigenlijk de echte reden voor de oprichting van deze Vereniging. Bij het 25-jarig bestaan van de Vereniging, in 2005, was dit doel eigenlijk wel bereikt. Met een boottocht over de IJssel voor de leden en begunstigers werd dit jubileum gevierd. Maar ook hierbij stonden de contacten tussen Rooms-Katholieken en Orthodoxen geenszins buitenspel. Tijdens deze vaartocht van Deventer naar Doesburg werd de

belangrijkste lezing op dit jubileum gehouden door Dom Antoine Lambrechts van het Benediktijnerklooster te Chevetogne (België), dat van de bestudering, en ik mag misschien wel zeggen ook van de beleving, van de Orthodoxe Kerk zijn specialiteit heeft gemaakt. Hij sprak daar op de IJssel over een thema dat paste bij de streek waar we doorheen voeren: *De Navolging van Christus* in Rusland. Vader Antoine vertelde uitvoerig hoe dit bekende werk van Thomas à Kempis door een hele reeks Russen vertaald was, en zo in Rusland zeer populair was geworden.

Korte tijd na dit jubileum van de Vereniging werd duidelijk dat er tijd voor iets nieuws was aangebroken. De vierde Panorthodoxe Preconciliaire Conferentie, die in 2009 in Chambésy (Zwitserland) werd gehouden, bepaalde dat er buiten de gebieden waar de Orthodoxe Kerk vanouds aanwezig is, conferenties van Orthodoxe bisschoppen moesten worden opgericht. Zo ontstond in 2010 ook een Orthodoxe Bisschoppenconferentie van de Benelux. Omdat de Nederlandse overheid alleen met Nederlandse organisaties officiële contacten wil onderhouden, besloot deze Bisschoppenconferentie in Nederland een stichting op te richten die de belangen van de Orthodoxe Kerken in Nederland zou gaan behartigen. Zo kwam de stichting “Orthodoxe Kerk in Nederland” tot stand. Zij nam de taken van de Vereniging over, en werd volwaardig lid van de Raad van Kerken in Nederland en van het CIO. Uiteraard hebben de hoogoplopende problemen tussen het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel en het Patriarchaat Moskou hun weerslag op het werk van deze stichting, maar gelukkig zijn we erin geslaagd de zaak lopende te houden. Het polderen is dus ook binnen de Orthodoxe Kerk in Nederland geen onbekende werkwijze. Als laatste blijk van de goede verhoudingen tussen onze beide kerken is de recente verhuizing van het Instituut voor Orthodoxe Theologie van de Vrije Universiteit te Amsterdam naar de Radboud Universiteit te Nijmegen, waar het nu als “Instituut voor Orthodoxe Theologie ‘St. Irinaeus van Lyon’” aan de slag is gegaan. De aanwezigheid van het Instituut voor Oosters Christendom in Nijmegen vergemakkelijkt en stimuleert het werk van dit Instituut uiteraard zeer.

Hoewel professor Teule het zo over de kerken in het Midden-Oosten gaat hebben, zou het niet correct zijn in dit betoog geen gewag te maken van de aanwezigheid van deze kerken in ons land, en dan met name van de Oriëntaals-Orthodoxe Kerken, met haar rijke Traditie. Behalve een aantal parochies hebben zowel de Syrisch-Orthodoxe Kerk als de Koptisch-Orthodoxe Kerk een klooster in Nederland. En juist kloosters zijn goede plekken om andere kerken te leren kennen. Beide kloosters liggen in het oosten van ons land en zijn ook per openbaar vervoer uitstekend te bereiken: het Syrisch-Orthodoxe klooster van de H. Efraïm de Syriër te

Glane, op een kleine kilometer afstand van station Glanerbrug, en het Koptisch-Orthodox klooster te Lievelede, op ongeveer dezelfde afstand van station Lichtenvoorde-Groenlo. Een bezoek is van harte aanbevolen!

Tenslotte wil ik graag stilstaan bij twee Rooms-Katholieke initiatieven die geleidelijk, en zeker terecht, meer deelname van Orthodoxe zijde hebben gekregen. Twee initiatieven waar de persoon die vandaag afscheid neemt, Leo van Leijssen, sterk bij betrokken is. Ik bedoel het tijdschrift “Pokrov” en het leerhuis “Bēth Drāshā”. Van “Pokrov” is Leo van Leijssen de redactiesecretaris en van “Bēth Drāshā” de verantwoordelijke en drijvende kracht. De interessante artikelen in “Pokrov” gaan vaak over ontwikkelingen in de Orthodoxe Kerk of over een belangrijk thema dat in het verleden heeft gespeeld. Het is jammer dat besloten is de papieren uitgave van dit tijdschrift binnenkort te beëindigen, en uitsluitend over te gaan tot een digitale uitgave. Maar het tijdschrift blijft gelukkig bestaan. Dat is het belangrijkste!

De gespreksavonden van het leerhuis “Bēth Drāshā” in Den Bosch trekken een beperkt, maar uiterst geïnteresseerd en betrokken publiek. De deelnemers luisteren met respect naar elkaar, en nemen deel aan interessante discussies. Ik ben zelf pas relatief laat bij deze gespreksavonden betrokken geraakt, mede door de redelijk grote afstand tussen mijn woonplaats Deventer en Den Bosch. Maar toen vorig jaar werd besloten daar het boek “Wij geloven” van de emeriti hoogleraren Bram van de Beek en Herwi Rikhof te gaan bespreken, vond ik dat ik die afstand maar moest zien te overbruggen. Beide erudiete heren lieten in dit werk weliswaar hun grote liefde en respect voor de Oosterse Kerk blijken, maar de inbreng van een Orthodox geluid ontbrak jammer genoeg daarin. Enfin, ik mag zeggen dat de vijf gespreksavonden die we met Leo van Leijssen over dit boek gehad hebben, bijzonder sprankelend waren. Het heeft me ertoe aangezet me ook voor de gespreksavonden van deze herfst, over de Griekse kerkvaders, op te geven, en ook die zijn uitermate boeiend.

Beste Leo, het is altijd mooi om te zien dat een initiatief dat je zelf hebt gestart, niet stopt, wanneer je er zelf mee uitscheidt, om wat voor reden dan ook, zoals bij jou, vanwege je pensioen. Zoals ik je al verteld heb, is vader Michaël Bakker, directeur van het Orthodox Theologisch Instituut “St. Irinaeus van Lyon” van plan om met deze gespreksavonden door te gaan. Zelf acht hij Nijmegen, door zijn excentrische ligging binnen het land, niet geschikt om daar deze gespreksavonden te gaan houden. Ik hoop, beste Leo, dat we in een goede samenwerking een geschikte plaats kunnen vinden om ook dit deel van je werk op een verantwoorde wijze voort te kunnen zetten. We houden contact! Van harte bedankt! Het ga je goed!

Aartspriester Theodoor van der Voort